

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Temmuz / July / يوليو / 2023, 10: 33-63

Tecrîd-i Sarîh Özelinde: Ahmed Naîm'in Kûsûf/Husûf Hadislerini Yorumlamada Bilimsel/Astronomik Verileri Kullanma Metodu

Ahmed Naim's Method of Using Scientific/Astronomical Data in Interpreting the Kûsûf/Husûf Ḥadîths in Tajrîd al-Sarîh

منهج أحمد نعيم في استخدام البيانات العلمية / الفلكية لتفسير الاحاديث الكسوف والخسوف في كتابه التجريد الصريح

Ethem Karabulut

Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum/Türkiye
PhD student, Atatürk University, Faculty of Theology, Erzurum/Türkiye
ethem.karabulut14@ogr.atauni.edu.tr
ORCID: orcid.org/0000-0002-7838-1750

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 28.01.2023

Kabul Tarihi | Accepted Date: 11.07.2023

Yayın Tarihi | Published Date: 31.07.2023

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Temmuz / July

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8187961>

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation / اقتباس: Karabulut, Ethem. "Tecrîd-i Sarîh Özelinde: Ahmed Naîm'in Kûsûf/Husûf Hadislerini Yorumlamada Bilimsel/Astronomik Verileri Kullanma Metodu". *HADITH* 10 (Temmuz 2023), 33-63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8187961>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Ethem Karabulut)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

Tecrîd-i Sarîh Özelinde: Ahmed Naîm'in Kûsûf/Husûf Hadislerini Yorumlamada Bilimsel/Astronomik Verileri Kullanma Metodu

Ethem Karabulut

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis	<i>Hz. Peygamber'den (s.a.v.) itibaren, hadislerin anlaşılması ve yorumlanması meselesi güncelliğini hep korumuştur. Değişimin, çok boyutluluk ve süreklilik arz etmesi, doğal olarak dinî metinlerin yorumlanmasını da sürekli hale getirmiştir. Özellikle bilimsel ve teknik gelişme sonuçlarının, dini metinlerin yorumlamasına yansımaları hep tartışılmalıdır. Bu durum şerhlerde, astronomik gelişmelerin gök cisimleriyle ilintili olan rivayetlerin yorumlanmasında, açık bir şekilde görülmektedir. Bu çalışmamızda, değişimin çok boyutlu olarak yaşandığı Cumhuriyet döneminde, önemli hadis klasiklerinden olan; Ahmed Naîm ve Kâmil Miras tarafından tercüme ve şerh edilen Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi özelinde "kûsûf" ve "husûf" hadisleri ele alınacaktır. Bu hadisleri şerh eden Ahmed Naîm'in, dinî ilimler yanında felsefe ve diğer sosyal bilimlerde de söz sahibi olması önem arz etmektedir. Ahmet Naîm, gelen sahih rivayetleri bilimsel verilere uygun olarak bütünsel bir bakışla yorumlamıştır. Yorumlarında geçmiş âlimlere atıfta bulunarak, gelenekle bağıni devam ettirmiştir. Bilimsellik adı altında dine karşı olanları da sert bir şekilde eleştirmiştir. Ayrıca "kûsûf" ve "husûf" rivayetlerinde kapalı kalan ve çözülemeyen bazı kapalı hususların ancak astronomik verilerle çözüleceğini ve bunun başka bir yolunun da olmadığını ifade etmektedir.</i>
-------	--

Ahmed Naim's Method of Using Scientific/Astronomical Data in Interpreting the Khusûf/Husûf Hadîths in Tajrîd al-Sarîh

Keywords:

Hadîth
Change
Astronomy
Tajrîd al-Sarîh
Khusûf
Husûf

Abstract

The matter of understanding and interpreting hadîths has always remained up-to-date since the time of the Prophet Muhammad (PBUH). Due to the multidimensional and constant change, the interpretation of religious texts has naturally become continuous, as well. Especially the reflections of the results of scientific and technical developments on the interpretation of religious texts have always been discussed. This is clearly seen in the interpretation of narrations related to astronomical developments and celestial bodies in commentaries. This study will address the "khusûf" and "husûf" hadîths in the Şahîh al-Bukhârî Mukhtaşar Al-Tajrîd al-Sarîh Translation and Şarh. This book is one of the important hadîth classics in the Republican period when there were revolutions in many dimensions, and it was translated and commented by Ahmed Naim and Kamil Miras. It is important that Ahmed Naim, who commented on these hadîths, was an authority in philosophy and other social sciences in addition to religious sciences. Ahmad Naim interpreted the authentic narrations with a holistic view in accordance with scientific data. By referring to past scholars in his interpretations, he maintained his connection with tradition. He also harshly criticized those who opposed religion under the name of scientism. He also states that some of the mysterious and unresolved issues in "khusûf" and "husûf" narrations can only be solved with astronomical data.

Extended Abstract

Ahmed Naim's Method of Using Scientific/Astronomical Data in Interpreting the Khusûf/Husûf Hādīths in Tajrīd al-Sarīh

Identifying the isnād of the hādīths, as one of the two main sources of Islam taken as reference, to the Prophet (pbuh) properly is as important as understanding them properly. These two subjects have been the priority research areas of hādīth history and uşūl al-hādīth (methodology).

Efforts to understand hādīths correctly have been evident since the early period. The characteristic feature of hādīths as "religious texts" and "universal messages" made this effort even more important after the Prophet's (pbuh) death. Since the hādīths' purpose, conception, addressee, socio-cultural structure, linguistic and technical tools contexts directly affect the "meaning", it has become important to determine them accurately. For this reason, with the change of time, interlocutors, technical tools and socio-cultural structure, "interpretations" have started to be made through "contextual" determinations in order to conclude "the correct meanings". Therefore, in the process, the "interpretation effort" for the correct understanding of hādīths has become the most important agenda item in the field, and this importance has become more and more topical as the cycle of change has increased.

The cycle of change has also made interdisciplinary coordination between scholarships/sciences compulsory in order to create accurate analyses. This article analyses the commentator Ahmed Naim's (1872-1934) method of interpreting "khusûf" and "husûf" hādīths in Tajrīd al-Sarīh. The analysis will be in the context of scientific/astronomical developments as a factor of the sociology of change.

The fact that Ahmed Naim lived in a period of rapid and multidimensional change, namely the last period of the Ottoman Empire and the early periods of the Turkish Republic, makes him a remarkable personality. In addition, the fact that Ahmed Naim was an authority both in religious sciences and in other sciences such as philosophy and logic makes him even more remarkable. In addition, the fact that Tajrīd al-Sarīh was the first hādīth sharḥ (commentary) of the Republican period has attracted attention in the field.

Hādīths with scientific/technical content became more popular as scientific/technical developments increased. It is possible to observe this beginning from the first commentaries. Depending on the scientific/technical opportunities of their time, hādīth commentators showed different approaches while making interpretations. Though "scientific/technical data" was not commonly referred to when there was little reliance to them, with the increase in reliance based on experience, interpretations depending on "scientific/technical data" has begun to gain priority.

Natural phenomena, including especially solar and lunar eclipses, have attracted attention since the early periods of human history. These events, which were initially interpreted according to mythology and the religious beliefs of societies, were later interpreted in the light of scientific/astronomical developments. In Islamic thought, the narrations about *khusūf* and *husūf* have been of the issues engaging *ḥadīth* interpreters. The occurrence of these two natural phenomena during the time of the Prophet (pbuh) and the Prophet's practices and reflections on society have led to important inferences.

Ahmed Naim has been one of the prominent scholars in this regard. Ahmed Naim extensively deals with the narrations on this very subject in *Tajrīd al-Sarīh*. Firstly, by referring to the commentaries of the classical period, he presents how scientific/astronomical data is reflected in the related interpretations and discussions. In classical commentaries, it is generally stated that *khusūf* and *husūf* phenomena are not like ordinary natural ones, since they are expressed in the *ḥadīths* as "two frightening verses", and therefore the presupposition is that it is not possible to astronomically determine the time of their occurrence in advance. In addition, Ahmed Naim, who included in his work and agreed with the views of al-Ghazālī (d. 505/1111), who harshly criticized the commentators interpreting the *ḥadīths* in this way to reject astronomical data, also criticized al-Ghazālī's rejection of the narrations with authentic sanads in this context.

The contradictory differences between authentic narrations and these differences cannot be eliminated by a method of *jam'* (combining) the *ḥadīths*, which has made the debate continuous and up-to-date. In this regard, Ahmed Naim, who firmly states that the differences cannot be resolved by relying on the authentic narrations, says that the only way to solve this problem is through scientific/astronomical data.

Applying this method to the *ḥadīth* of Abū Bakra, Ahmed Naim evaluated the different narrations in the light of scientific/astronomical data. In this context, based on the astronomical determination that the solar eclipse will coincide with the end of the month according to the lunar calendar, he criticized the narrations containing "days" that do not coincide with the end of the month.

Stating that the scientific/astronomical determination of *khusūf* and *husūf* events which occurred during the Prophet's (pbuh) time is very important, Ahmed Naim determined that there were three solar eclipses during the time of the Prophet (pbuh), one in the last years of Meccan period and two in the Medinan period, using the work of astronomer Theodor Ritter von Oppolzer (1841-1886) called "The Canon of Eclipses", in which more than 13000 eclipses were compiled, including all solar and lunar eclipses between 1207 BC and 2161 AD.

However, Mehmet Apaydın and Mustafa Karataş, who studied Ahmed Naim's method of solving the problem in *khusūf* and *husūf* narrations by using scientific/astronomical data based on the work titled "The Canon of Eclipses", tried to solve this problem that could not be solved in the

context of the narrations. In this regard, the solution to the problem that Ahmed Naim wanted so much to realize has been fulfilled using his method.

Another issue that Ahmed Naim dealt with was to give answers to the orientalists who attacked the hadîths under the name of scientificism and to those who thought in parallel with them. He realised this by using reason and scientific data.

In conclusion, Ahmed Naim commented on the hadîths of khusûf and husûf by focusing on scientific/astronomical data. While using this method, he did not ignore the authentic narrations; on the contrary, he made interpretations using them. He also stated that the problems that arise in the context of authentic narrations cannot be solved by relying on the narrations, but can only be solved by using scientific/astronomical data. Thus, he preferred the method of commentary by using classical and modern data.

ملخص موسع

منهج أحمد نعيم في استخدام البيانات العلمية / الفلكية لتفسير الاحاديث الكسوف والخسوف في

كتابه التجريد الصريح

إن تحديد إسناد الحديث كأحد المصدرين الرئيسيين للإسلام اللذين تم اعتبارهما كمرجع للنبي صلى الله عليه وسلم لا يقل أهمية عن فهمهم بشكل صحيح. كان هذان الموضوعان من مجالات البحث ذات الأولوية في تاريخ الحديث وأصول الحديث.

كانت الجهود المبذولة لفهم الحديث بشكل صحيح واضحة منذ الفترة المبكرة. إن السمة المميزة للنصوص الحديثة على أنها "نصوص دينية" و "رسائل عالمية" جعلت هذا الجهد أكثر أهمية بعد وفاة النبي (ص). بما أن الغرض من الحديث، ومفهومه، والمرسل إليه، والبنية الاجتماعية الثقافية، وسياقات الأدوات اللغوية والتقنية تؤثر بشكل مباشر على "المعنى"، فقد أصبح من المهم تحديدها بدقة. لهذا السبب، مع تغير الوقت، والمحاورين، والأدوات التقنية والبنية الاجتماعية والثقافية، بدأت "التفسيرات" من خلال التحديدات "السياقية" من أجل استنتاج "المعاني الصحيحة". لذلك، في هذه العملية، أصبح "جهد التفسير" من أجل الفهم الصحيح لمصطلح الحديث أهم بند في جدول الأعمال في هذا المجال، وأصبحت هذه الأهمية موضوعية أكثر فأكثر مع زيادة دورة التغيير.

كما جعلت دورة التغيير التنسيق متعدد التخصصات بين المنح / العلوم إلزاميًا من أجل إنشاء تحليلات دقيقة. في هذه المقالة ، الخاصة بتجريد الصريح ، ستتم معالجة طريقة المعلق أحمد نعيم (1872-1934) في تفسير كتابي "كسوف" و "خسوف" في سياق التطورات العلمية / الفلكية كعامل من عوامل علم اجتماع التغيير.

حقيقة أن أحمد نعيم عاش في فترة تغير سريع ومتعدد الأبعاد ، أي الفترة الأخيرة من الإمبراطورية العثمانية والفترات الأولى للجمهورية التركية ، تجعله شخصية رائعة. بالإضافة إلى ذلك ، فإن حقيقة أن أحمد نعيم كان مرجعًا في كل من العلوم الدينية والعلوم الأخرى مثل الفلسفة والمنطق تجعله أكثر روعة. بالإضافة إلى ذلك ، فإن حقيقة أن تجريد الصرح كان أول حديث في العهد الجمهوري قد جذب الانتباه في هذا المجال.

أصبحت المقالات الحديثة ذات المحتوى العلمي / التقني أكثر شيوعًا مع زيادة التطورات العلمية / التقنية. من الممكن ملاحظة هذه البداية من التعليقات الأولى. اعتمادًا على الفرص العلمية / التقنية في وقتهم ، أظهر المعلقون الحديث مناهج مختلفة أثناء إجراء التفسيرات. على الرغم من عدم الإشارة إلى "البيانات العلمية / التقنية" بشكل شائع عندما كان الاعتماد قليلاً عليها ، مع زيادة الاعتماد على أساس الخبرة ، بدأت التفسيرات المعتمدة على "البيانات العلمية / التقنية" تحظى بالأولوية.

جذبت الظواهر الطبيعية ، بما في ذلك كسوف الشمس وخسوف القمر على وجه الخصوص ، الانتباه منذ الفترات المبكرة من تاريخ البشرية. هذه الأحداث ، التي تم تفسيرها في البداية وفقًا للأساطير والمعتقدات الدينية للمجتمعات ، تم تفسيرها لاحقًا في ضوء التطورات العلمية / الفلكية. في الفكر الإسلامي ، كانت الروايات المتعلقة بكسوف وخسوف من القضايا التي يشترك فيها المترجمون الحديثون. وقد أدى وقوع هاتين الظاهرتين الطبيعيين في زمن الرسول صلى الله عليه وسلم وممارسات النبي وانعكاساته على المجتمع إلى استنتاجات مهمة.

كان أحمد نعيم من العلماء البارزين في هذا الصدد. أحمد نعيم ، الذي يتعامل بشكل مكثف مع الروايات حول هذا الموضوع بالذات في تجريد الصرح ، أولاً من خلال الإشارة إلى شروح الفترة الكلاسيكية يعرض كيف تنعكس البيانات العلمية / الفلكية في التفسيرات والمناقشات ذات الصلة. في التعليقات الكلاسيكية ، يُذكر عمومًا أن ظاهريّ "كسوف" و"خسوف" ليستا شبيهة بالظاهرتين الطبيعية العادية ، حيث يتم التعبير عنها في الحديث على أنها "آيتان مخيفتان" ، وبالتالي فإن الافتراض هو أنه من غير الممكن تحديد وقت حدوثها بشكل فلكي مقدّمًا. بالإضافة إلى ذلك ، انتقد أحمد نعيم ، الذي أدرج في عمله واتفق مع آراء الغزالي (ت 1111/505) ، الذي انتقد بشدة المفسرين الذين يفسرون الحديثين بهذه الطريقة لرفض المعطيات الفلكية ، رفض الغزالي للروايات بالسندات الصحيحة في هذا السياق.

حقيقة أن هناك اختلافات بين الروايات الأصيلة تتعارض مع بعضها البعض ، وأن هذه الاختلافات لا يمكن إزالتها بطريقة التشويش (دمج) الحديث جعل النقاش مستمرًا وموضوعيًا. وفي هذا الصدد ، يقول أحمد نعيم ، الذي يؤكد بشدة أن الخلافات لا يمكن حلها بالاعتماد على الروايات الصحيحة ، أن الطريقة الوحيدة لحل هذه المشكلة هي من خلال البيانات العلمية / الفلكية.

بتطبيق هذا الأسلوب على حديث أبي بكره ، قام أحمد نعيم بتقييم الروايات المختلفة في ضوء البيانات العلمية / الفلكية. وفي هذا السياق ، واستناداً إلى التحديد الفلكي بأن كسوف الشمس سيصادف نهاية الشهر حسب التقويم القمري ، انتقد الروايات التي تحتوي على "أيام" لا تتزامن مع نهاية الشهر.

مشيراً إلى أن التحديد العلمي / الفلكي لأحداث كسوف و خسوف التي حدثت في زمن الرسول (صلى الله عليه وسلم) هو أمر مهم للغاية ، حدد أحمد نعيم أن هناك ثلاث كسوف للشمس في زمن النبي (ص) ، واحدة

في السنوات الأخيرة من الفترة المكية واثنتان في فترة المدينة ، باستخدام عمل الفلكي ثيودوريس المسمى Opplips (1841). تم تجميع 000 خسوف ، بما في ذلك جميع خسوف الشمس وخسوف القمر بين عامي 1207 قبل الميلاد و 2161 م.

ومع ذلك ، حاول محمد أبaidن ومصطفى كاراتاش ، اللذان درسا طريقة أحمد نعيم في حل المشكلة في روايات شاهوسف وحصيف ، باستخدام البيانات العلمية / الفلكية المعتمدة على العمل الذي يحمل عنوان "قانون الكسوف" ، حل هذه المشكلة التي لا يمكن حلها في سياق الروايات. في هذا الصدد ، فإن حل المشكلة الذي أراد أحمد نعيم تحقيقه قد تحقق باستخدام طريقته.

ومن الموضوعات الأخرى التي تناو لها أحمد نعيم تقديم إجابات للمستشرقين الذين هاجموا الحديثية باسم العلمانية ومن فكروا بالتوازي معها. لقد أدرك ذلك باستخدام العقل والبيانات العلمية. في الختام ، علق أحمد نعيم على الحديث الحديث لكسوف وخسوف من خلال التركيز على البيانات العلمية / الفلكية. أثناء استخدام هذا الأسلوب ، لم يتجاهل الروايات الصحيحة ؛ على العكس من ذلك ، قام بتفسيرات باستخدامها. وذكر أيضًا أن المشكلات التي تنشأ في سياق الروايات الحقيقية لا يمكن حلها بالاعتماد على الروايات ، ولكن لا يمكن حلها إلا باستخدام البيانات العلمية / الفلكية. لذلك فضل أسلوب التعليق باستخدام المعطيات الكلاسيكية والحديثة.

الكلمات المفتاحية: الحديث، التغير، فلك، التجريد الصريح، كسوف، خسوف.

Giriş

Değişim, çok boyutlu ve kuşatıcı bir kavram olarak, insan hayatının merkezinde yer etmiş ve sürekli olarak güncelliğini korumuştur. İnsanlık tarihi aynı zamanda bir değişim tarihidir.¹ Bu ifade, insanlığın bir ürünü olan ve insanlıkla ortak zaman diliminde buluşan bilim tarihi için de geçerlidir. Değişim, insan-bilim etkileşiminde aynı zamanda hem bir sebep hem de bir sonuç olmuş ve bu değişim döngüsü, insanlık uygarlığının oluşmasında başat bir rol oynamıştır.

Bir bilim olarak astronominin konusu gök cisimleri olup, insanlık tarihi ile eş zamanlı bir geçmişe sahiptir. İnsanların, gök cisimlerine özellikle de güneş ve aya yüklediği sembolik anlam, tarih boyunca hem mitoloji hem de dinlerde etkisini göstermiştir. İnsan-gök cisimleri etkileşimi, önceleri gözleme dayalı olarak gerçekleşirken, zaman içerisinde farklı tekniklerle gelişerek astronomiyi farklı bir boyuta getirmiştir.

Din-bilim ilişkisi de bu süreçte hep güncelliğini korumuş ve değişim döngüsü bağlamında birbirlerini etkilemişlerdir. Bu etkileşim tüm dinlerde olduğu gibi İslâm'da da açık bir şekilde görülmüştür. Genel olarak tüm İslâmî ilimlerde, özelde de hadis ilminde bu etkileşimin değişim etkisini izlemek mümkündür.

İslâm'ın iki temel kaynağından birisi olan hadislerin yorumlanmasında, bilimsel ve teknik gelişmelerin etkisi hep tartışılmalıdır. Bu tartışmaları ilk şerhlere kadar götürmek mümkündür. Şârihler, özellikle pozitif bilimlerin araştırma konusuna giren unsurları ihtiva eden hadisleri yorumlarken kendi zamanlarındaki bilimsel ve teknik gelişmeler çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.² Bu bağlamda astronomik gelişmelerin, kûsûf ve husûf hadislerinin yorumlamasına etkisi de aynı şekilde değişkenlik göstermektedir. İlk şerhlerde genel olarak “ilm-i hey'et” olarak ifade edilen astronomik gelişmelerin verileri pek makbul karşılanmamıştır.³ Konuyla ilgili hadisler, bu ilmin verilerine reddiye teşkil edecek şekilde yorumlanmıştır. Ancak astronomik gelişmelerin artışıyla birlikte gelen verilerin doğruluğu tecrübe edilince, yorumların seyri de olumluya doğru değişmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

Bu makalede Cumhuriyet döneminin hadisle ilgili ilk resmi çalışması olan, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi*⁴ özelinde, astronomik gelişmelerin kûsûf ve husûf kavramlarıyla ifade edilen, güneş ve ay tutulmalarının geçtiği hadislerin yorumlanmasına nasıl

---

¹ Ali Rıza Abay, “Sosyal/Toplumsal Değişme”, *Ansiklopedi.tubitak*, (Erişim 15 Ocak 2023).

² Bk. Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz (Riyad: Dâru Tayyibe, 2006), 3/417; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 7/111.

³ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 3/417.

⁴ Erdinç Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21, (Mayıs 2013), 270.

yansıdığı izlenmeye çalışılacaktır. Ahmed Naîm (1872-1934) ve Kâmil Miras (1875-1957) tarafından tercüme ve şerh edilen bu eserde, konuyla ilgili rivâyetler Ahmed Naîm tarafından şerh edilmiştir.

Ahmed Naîm hem İslâm hem de batı felsefesine hâkim, dinî ve diğer sosyal bilimler alanında da söz sahibi biri olarak ön plana çıkmış bir âlimdir. Bu özelliğiyle Ahmed Naîm'in konuya bakışı ve değerlendirmeleri dikkate değer olacaktır.⁵ Ahmed Naîm'in rivâyetleri şerh ederken nasıl bir metod izlediği, güncel problemleri yorumlarına nasıl yansıttığı, geleneksel yorumculuğu nasıl ele aldığı, toplumsal değişimi yorumlara nasıl yansıttığı ve astronomik gelişmeleri rivâyetleri değerlendirmede referans olarak kullanıp kullanmadığı sorularına cevaplar aranacaktır. Bunun için de önce konuyla ilgili kavramlar ve genel değerlendirmeler yapılacak, sonra da bu bağlamda değişim döngüsünün yorumlara nasıl yansıdığı ele alınacaktır.

1.Genel Olarak Astronomi ve İnsanlık Medeniyetine Etkileri

Astronomi, gökbilim olarak; Yunanca yıldız anlamına gelen “astron” ve yasa anlamına gelen “nomos” sözcüklerinden oluşmuştur. Gök cisimlerinin fiziksel ve kimyasal yapılarını inceleyen bir bilimdir.⁶ Astronomi, bilimlerin en eskisi olup yazılı kelimelerden önce gelir. İlk insanların, anıt mezarlarının hizalanmasında astronomik gözlemlerden yararlandıkları görülmüştür.⁷

Gök cisimlerini konu edinen astronomi⁸ ile gök cisimlerinin hareketlerinin; bilinip, anlaşılması ve hesaplanması olan takvim, tarihin her döneminde yaşamsal bir öneme sahip olmuştur.⁹ İnsanlık tarihinin en eski döneminden itibaren, gökyüzü bir araç olarak kullanılmış ve teknik gelişim sürecinde gökyüzündeki yansımalarından aktif olarak faydalanmıştır. Bununla birlikte gökyüzündeki derin ahenk ve düzen, kültürel gelişmede ve yön bulmada önemli bir etkiye sahip olmuştur.¹⁰ Ayrıca astronomik takvimlerin etki alanı genişleyerek; tarım, ticaret ve din gibi insanların hayatını doğrudan etkileyen konuların düzenlenmesine etki etmiştir.¹¹ Astronomi, önceleri gözleme dayalı yöntemi kullanan bir bilimken, son zamanlarda deneye dayalı bir yöntem uygulamaya başlamıştır.¹²

Astronominin ilgi alanında olan gök cisimlerinin başında, güneş ve ay bulunmaktadır. Bu bağlamda güneş ve ay tutulmaları çok eski zamanlardan beri insanların ilgisini çekmiştir. Bu ilgi ve merak, tutulmaları önceden tahmin etme isteğini de beraberinde getirmiştir. Bu da genelde, tahmin

⁵ Cemal Ağırman, “Tecrîd-i Sarîh'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Naîm'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı Görüşleri”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/2, (Eylül 2005), 128.

⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, (y.y.: Remzi Kitapevi, ts.) 1/98.

⁷ Leif J. Robinson, *Astronomy Encyclopedia*, (New York: Oxford University Press, 2002), 36.

⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 79.

⁹ Yavuz Unat, “Astronomi Tarihi”, *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, (İstanbul: Etik Yayınları, 2003) 1/639.

¹⁰ E.C. Kruup, *Echoes of the Ancient Skies*, (New York: Harper & Row Publishers, 1817), 1.

¹¹ Kruup, *Echoes of the Ancient Skies*, 142.

¹² Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1/98.

ve kehanette bulunmak ya da astrolojik çıkarımlar şeklinde olmuştur. Elde edilen veriler astronomlar için de bilimsel açıdan önem arz etmiştir.¹³

Birçok medeniyette güneş ve ay; gizemli ve ilgi çekici bir içeriğe sahip olduğu gibi İslâm öncesi eski Türk inancında güneş de gök, ay ve yıldız gibi koruyucu ruh olarak kabul edilmekteydi.¹⁴ Bu sebeple kötü ruhların güneş ve ay ile mücadele ettiklerine, hatta bazen onları karanlık dünyalarına hapsedtikleri için güneş ve ay tutulmalarının da bu şekilde gerçekleştiğine inanılmaktaydı.¹⁵ Bunun bir sonucu olarak da Türkçeye, Arapçadan geçen küsûf ve husûf olayları "tutulmak" terimi ile ifade edilmiştir. Bu inancın bir gereği olarak da eskiden beri bu olaylar meydana geldiğinde; bağırıp çağırmak, davul çalmak, gürültü çıkarmak, göğşe doğru ok yahut silah atmak şeklinde birtakım gelenekler oluşmuştur. Bu şekilde, kötü ruhların korkup kaçacağına inanılmaktaydı.¹⁶

İslâm öncesi Araplarda da puta tapıcılıkla birlikte, çok farklı dinî inançların olduğu görülmektedir.¹⁷ Özellikle arkeolojik kazılardan elde edilen verilere göre buralarda ay, güneş ve Zühre yıldızından oluşan üçlü bir tanrılar inancının olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸ Ay; baba, güneş; anne ve Zühre yıldızı da oğul olarak tasvir edilmiştir.¹⁹ Yine Kur'ân'da gök cisimlerinden özellikle güneş ve aya ibâdet etmenin cahiliye adetlerinden olduğuna işaret edilerek,²⁰ güneş ve aya ibâdet edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.²¹ Ayrıca birçok kimseye "Güneşin; oğlu/kölesi/kulu" anlamında (عبد الشمس) ismin verilmesi de güneşe verilen kutsiyeti gösteren işaretlerdendir.²²

Eskiçağlardan itibaren güneş ve ay tutulmasıyla ilgili olarak pek çok farklı yorumlar yapılmıştır. Bunlardan biri de önemli bir kişinin veya hükümdarın doğumunun ya da ölümünün işareti sayılarak, uğur veya uğursuzluk sebebi kabul edilmesi şeklinde olmuştur. Benzer şekilde bir düşünce, cahiliye dönemi Arap toplumunda da bulunmaktaydı. Onlarda da güneş tutulmasının önemli bir kişinin ölümü üzerine meydana geldiği şeklinde bir inanış mevcuttu.²³

¹³ Feza Günergun, "Türkiye'de Güneş Tutulması Gözlemleri Üzerine Tarihsel Notlar", *Dört Öge* 1/1 (Haziran 2012), 19.

¹⁴ Abdülkadir Kıyak, "İslâmiyet'ten Önce Türklerde Güneş ve Ay ile İlgili İnanışlar", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 6, (Haziran 2010), 136.

¹⁵ Ünver Günay- Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 71; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 1/51.

¹⁶ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986), 29.

¹⁷ Resul Öztürk, "İslâm Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslâm'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1, (Ağustos 2007), 147.

¹⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/317; Ali Cevâd, *el-Mufassal fi târihi'l-ʿArab Kable'l-İslâm*, (y.y.: Bağdat Üniversitesi, 1993), 6/42-43.

¹⁹ Cevâd, *el-Mufassal fi târihi'l-ʿArab*, 6/50.

²⁰ Cevâd, *el-Mufassal fi târihi'l-ʿArab*, 6/51.

²¹ Fussilet 41/37.

²² Cevâd, *el-Mufassal fi târihi'l-ʿArab*, 6/55.

²³ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Küsûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/276.

Nitekim cahiliye döneminden kalma bu inanışlar, İslâm geldikten sonra da belli bir müddet etkisini devam ettirmiştir. Bu anlayış, Hicretin 10. yılında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) oğlu İbrâhim'in vefat ettiği günün, güneş tutulmasına denk gelmesiyle tekrardan gündeme gelmiştir. Resûlullah (s.a.v.) de güneş ve ayın ilâhî birer alâmet olduğunu, dolayısıyla bir kişinin ölümü üzerine tutulmayacağını belirterek bu inancın doğru olmadığını belirtmiştir.²⁴

2. İslâm ve Astronomik Gelişmeler

İslâm bilim tarihinde astronomi kavramına karşılık genel olarak "ilm-i felek" kullanılırken, bununla birlikte "felekiyyât, ilm-i nücûm, ilm-i nücûm-i ta'lîmî, sinâat-i nücûm, sinâat-i tencîm, ilm-i hey'e, ilm-i hey'eti'l-âlem"²⁵ gibi kavramlar da yaygın olarak kullanılmıştır.

Tevhîd inancını esas alan İslâm, kâinatı da bu bakışla bir bütün olarak ele almış ve bu bütünlüğün de rastgele olmadığını, bir ölçüye göre oluştuğunu vurgulamıştır.²⁶ Nitekim bu bütünlük içerisinde, varlıkların kendi aralarındaki ilişkisi ve insicamı; görüntüleri, şekilleri ve dereceleri varlıktan varlığa farklı olsa da hakikatte birdir.²⁷

Kur'ân'ın tabiatla ilgili söylemleri genel olarak göklerle ilgilidir. Bu söylem, bir boyutuyla da Arapların yaşadığı yaşam tarzına uygun bir mesaj olmuştur. Onların, uçsuz bucaksız çöllerde yıldızların yardımıyla dolaşmaları aynı zamanda onları, gökleri incelemeye sevk eden tabii bir durum olmuştur. Bu fiili durum daha başlangıçtan itibaren Müslümanların astronomiye yönelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu ilme ve etkileşim içinde olduğu diğer ilimlere, tabii ilimler içerisinde özel bir konum kazandırmıştır.²⁸

Kur'ân'da, gökler ve yer 176 defa bir arada tekrarlanarak²⁹ dikkatler gök cisimlerine yönlendirilmiştir. Bu tekrarlar rastgele tekrarlar olmayıp, farklı bağlamlara dikkatleri çekmek ve mesajı çok boyutlu olarak sunmak için yapılmıştır.³⁰ Bununla birlikte göklerin ve yerin yaratılışının düşünülmesi ve araştırılması gerektiği Müslümanların bir vasfı olarak zikredilmiştir.³¹ Ayrıca Allah, varlıkların önemini ortaya koymak ve ilgiyi arttırmak için de yemin üslubunu kullanmıştır. Bu bağlamda yemin edilen varlıklar içerisinde astronominin konusu olan gök cisimleri önemli yer

²⁴ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Kûsûf", 1, 15; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbî, trs), Müslim, "Kûsûf", 10, 23, 29.

²⁵ Tefvik Fehd, "İlm-i Felek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/126.

²⁶ el-Kamer 54/49.

²⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, çev. Yakup Çiçek vd., (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1995), 11/165.

²⁸ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Bilim*, çev. İlhan Kutluer, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 91-92.

²⁹ Süleyman Hayri Bolay, "Âlem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/357.

³⁰ Mustafa Çağrıncı, "Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/390.

³¹ Âl-i İmrân 3/190-191.

tutmaktadır. Özellikle yıldızlara,³² göğe,³³ güneşe ve aya³⁴ birçok ayette yemin edilmiştir. Bununla birlikte, gökten inen yağmur da bir ölçüye göre indiği³⁵ gibi güneş ve ayın da bir hesaba göre hareket ettiği³⁶ ifade edilmektedir.

Allah'ın varlığını gösteren her şey ayet olduğu için bu bağlamda gök cisimleri de kevnî ayetlerdir.³⁷ Bu ayetlerin en belirgin özelliği sürekli olarak doğal hayatın bir parçası olmasıdır. Ayrıca İslâm'ın temel esası olan ibâdetlerin geçerlilik şartı, astronomik cisimlerin hareketine bağlanarak gök cisimleriyle olan irtibat somut ve sürekli hale getirilmiştir. Nitekim namazın vakitleri, güneşin konumuna endeksenerek belirlenmiştir.³⁸ Ayrıca namazın kibleye doğru kılınma mecburiyeti de namazın kozmik boyutu bağlamında astronominin pratik önemini ümmet için odak hale getirmiştir.³⁹ Bunun gibi zekât, oruç ve hac ibâdetleri de ay takvimine bağlı hale getirilmiştir.⁴⁰ Böyle olunca da daha önce astronomik verilere karşı olumlu bakışı olmayan âlimler bile büyük bir önem vermeye başlamışlardır.⁴¹

İbâdetlerin, gök cisimlerinin hareketine bağlı olarak takvime bağlanması sonucunda, İslâm devlet adamları astronomiye büyük bir ilgi göstermiş ve yüzyıllar boyunca İslâm âlemi astronomiye öncülük etmiştir.⁴² Bu çerçevede, İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte, ibâdetlerin sağlıklı icra edilmesi için birtakım gereksinimlere ihtiyaç duyulmuştur.⁴³ Bu gereksinimlerden biri de Müslümanların kible yönünü bulmak için araçlar geliştirmeleridir. Astronomiye dayalı olarak meydana gelen teknik gelişmelerle birlikte kiblenin yönünü hesaplamayı kolaylaştıran yeni metodlar geliştirilmiştir.⁴⁴

Bilimsel ve teknik gelişmeler insanlığın ortak değeri olarak birbirlerini etkilemişlerdir. Bu bağlamda bilimlerin tarihi bütünlük arz etmektedir. İslâm astronomisi de bu bütünlük içerisinde etkileşimle, çeşitli evrelerden geçmiştir. Genel olarak, İslâm astronomi tarihi dört aşamada değerlendirilmiştir. Bunlardan **ilki**; geleneksel Arap kültürünün bir yansıması olarak, doğal yaşamın gerektirdiği şekliyle; gökyüzünün incelendiği, geceleri yön bulmak ve mevsimleri belirlemek amacıyla

³² en-Necm 53/1-2.

³³ el-Burûc 85/1.

³⁴ eş-Şems 91/1-2.

³⁵ el-Mü'minûn 23/18; ez-Zuhruf 43/11.

³⁶ er-Rahmân 55/5.

³⁷ el-Câsiye 45/3.

³⁸ en-Nisâ 4/103.

³⁹ Nasr, *İslâm ve Bilim*, 92.

⁴⁰ el-Bakara 2/185, 197.

⁴¹ Nasr, *İslâm ve Bilim*, 92.

⁴² Muammer Dizer, "İslâm Dininin Astronomi ile İlişkisi", *Diyanet Dergisi* 18/2, (Mart 1979), 79.

⁴³ P. M. Holt vd., *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev. Hamdi Aktaş- İrfan Pamuk. (İstanbul: Kitabevi, 1997), 331.

⁴⁴ Nasr, *İslâm ve Bilim*, 93.

sabit yıldızların gözleendiği İslâm öncesi dönem⁴⁵ ile İlk Müslümanların, içinde buldukları sosyal gerçeklikten dolayı çok fazla ilgilenmedikleri, bununla birlikte Kur'ân'ın çokça gök cisimlerine atıfta bulunduğu İslâm'ın başlangıç yıllarıdır.⁴⁶ **İkincisi**; Fetihlerle birlikte, yabancı kaynaklarla etkileşimin gerçekleştiği tercüme dönemi ki, bu dönem Müslüman düşünürler için yeni ufuklar açmıştır. Bu dönemde Arap diline yeni astronomi terimleri girmeye başlamış olup, İslâm dünyasında astronomi gerçek anlamda bir bilim olarak bu dönemde görülmüştür.⁴⁷ **Üçüncüsü**; İslâm âlimlerinin gözlem verilerini arttırarak, astronomi aletlerini geliştirip, gök cisimlerinin görünen hareketlerini doğru bir şekilde modelleyip matematiksel yöntemleri uygulayarak astronomiye katkı sağladıkları⁴⁸ yükselme dönemidir. Bu dönemde rasatlardan elde edilen veriler ve yeni aletlerin kullanılması ile daha kesin sonuçlara ulaşılmaya başlanmıştır.⁴⁹ **Dördüncüsü**; Endülüs'ün Hristiyanlar tarafından işgal edilmesiyle, astronomi alanındaki araştırmalar durmuştur. Her ne kadar Moğol istilasından sonra İran'da araştırmalar tekrardan başladıysa⁵⁰ da bu süreç XV. Yüzyılda Uluğ Bey ile son sıçramasını yapıp sona ermiştir. Uluğ Bey'in ölümünden sonra mevcut birikimler Latince'ye yapılan tercümelemlerle modern Avrupa astronomisini etkilemiş ve insanlığın ortak mirası olarak bu etkileşimle gelişmeler canlılığını korumuştur.⁵¹

3. Kûsûf ve Husûf Kavramları

Kûsûf, sözlükte kendi başına sararma, kızarma,⁵² örtmek ve kararmak anlamlarına gelmektedir. Güneş için kullanıldığında gündüzün ayın, güneşle dünya arasına girerek güneş ışığını engellemesi yani güneş tutulması olayını ifade eder.⁵³

Husûf ise kûsûf kelimesiyle anlam bakımından ilişkili olup, sözlükte "batmak, görünmez olmak" manasına gelir. Ay ile ilgili olarak kullanıldığında, ayın ışığının gitmesi⁵⁴ veya dünyanın ay ile güneş arasına girerek ayın yüzeyine güneş ışığının ulaşmasını engellemesi yani ay tutulması demektir.

Kûsûf ve husûf kelimeleri güneş ve ay tutulması hakkında birbirinin yerine kullanılmakla birlikte,⁵⁵ fıkıh ve astronomi literatüründe genellikle güneş tutulması için kûsûf, ay tutulması için husûf kelimesi yaygınlık kazanmıştır. Diğer taraftan güneş ve ay tutulmasının ikisine birden

⁴⁵ Holt, İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, 331.

⁴⁶ Fehd, "İlm-i Felek", 127.

⁴⁷ Fehd, "İlm-i Felek", 127.

⁴⁸ Tuba Uymaz, "16. Yüzyıl'da Osmanlılarda Astronomi Bilimi", *Dört Öge* 3/5 (Mayıs 2014), 76.

⁴⁹ Fehd, "İlm-i Felek", 128.

⁵⁰ Nasr, *İslâm ve Bilim*, 105.

⁵¹ Fehd, "İlm-i Felek", 129.

⁵² Râğib el-İsfahânî, *Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra, 2010), 912.

⁵³ *el-Müncid*, (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986), 685.

⁵⁴ *el-Müncid*, 178.

⁵⁵ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrût: Dâru Sadr, ts.), 9/67.

“küsûfan” veya “husûfan” denildiği de olur.⁵⁶ Ancak Buhârî (ö. 256/869) ile Müslim’in (ö. 261/875) rivâyetinde güneş veya aya tahsis edilmeksizin her iki lafız birbirlerinin yerine kullanılmıştır.⁵⁷

4. Tecdîd-i Sarîhte Kûsûf ve Husûf ile İlgili Hadislerin Yorumlanmasında Astronomik Gelişmelerin Yansımaları

Tecdîd-i Sarîhte kûsûf ve husûf ile ilgili rivâyetler iki bölüm altında yorumlanmıştır. Birincisi, “Kitabu’l-İlim” diğeri de “Kitabu’l-Kûsûf” bölümleridir. Bu iki bölüm de Ahmed Naîm tarafından tercüme ve şerh edilen 2. ve 3. ciltlerde geçmektedir. “Kitabu’l-İlim” başlığı altında gelen rivâyette, kûsûf namazından sonra verilen hutbenin içeriğinden dolayı bu başlık altında kaydedilmiştir. Konu ile ilgili rivâyetler ve değerlendirmeler geniş olarak “Kitabu’l-Kûsûf” başlığı altında toplanmıştır.

“Kitabu’l-İlim” başlığı altında verilen 76. Hadisin konuyla ilgili kısmı şu şekildedir:

“Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Kûsûf zamanında) Âişe radiyallahu anhâ namaz kılarken nezdine gittim. “(Bu) Halka ne oluyor? (Neden korkuyorlar?)” dedim. (Kûsûf vukua geldiğini anlatmak için) gökyüzüne doğru (başı ile) işaret etti. Meğer hep namaza durmuşlarmış. Âişe radiyallahu anhâ, “Sübhânallah!” dedi. “Bu bir âyet(-i azâb veya tekarrüb-i kıyâmet) mi?” diye sordum. Başıyla “Evet” diye işaret etti. Bunun üzerine ben de (namaza) durdum. Üzerime baygınlık gelinceye kadar (durdum). (Yanımdaki kırbadan) başıma su dökmeye başladım. (Namazdan sonra) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi vese llem Allah’a (ham dü)senâ edip buyurdu ki:...”⁵⁸

Hadisin devamında kûsûf namazından sonra Hz. Peygamber’in (s.a.v.) verdiği hutbe bulunmaktadır. Hadisten anlaşılacağı üzere, güneş tutulmasıyla birlikte kûsûf namazına durulması ve bu ortamda oluşan kaygı ve korku, Hz. Ebû Bekir’in (ö. 13/634) kızı Hz. Esmâ’nın (ö. 73/692) diliyle tasvir edilmektedir.

4.1. Astronomik Tespitlerin, Bilinmezliği ve Korkuyu Giderdiği İçin Namaz Kılmaya ve Dua Etmeye Gerek Kalmamıştır Diyenlere Cevap

Yukarıda geçen hadiste, özellikle güneş tutulmasının toplumda oluşturduğu kaygının ve korkunun etkisiyle Allah’a iltica edilmesi, tutulma zamanının namaz ve duayla geçirilmesinden bahsedilmektedir.⁵⁹

Ahmed Naîm, öncelikle İslâm’da farz ve nâfile olan namazların teşri’ kılınma sebebini; vakitleriyle betimleyerek ve hikmetlerine atıfta bulunarak açıkladıktan sonra “Bunlar gibi her ufukta evkât-ı muayyenede meşhûd olmayan husûf ve kûsûf da âyât-ı azîme-i ilâhiyyeden olup bunların hudûsu zamanlarına da dîn-i İslâm’ca bir namaz tahsis edilmiş olmasında istiğrâb edilecek bir cihet yoktur.”⁶⁰ diyerek

⁵⁶ Yaşaroğlu, “Kûsûf”, 578; Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naîm - Kâmil Miras, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 3/254.

⁵⁷ Zebîdî, *Tecdîd-i Sarîh*, 3/254.

⁵⁸ Buhârî, “İlim”, 24.

⁵⁹ Bk. Zebîdî, *Tecdîd-i Sarîh*, 2/85.

⁶⁰ Zebîdî, *Tecdîd-i Sarîh*, 2/86.

bu namazın garipsenecek bir durumunun olmadığını ifade etmiştir. Daha sonra da kûsûf ve husûfun oluşturduğu korkunun sebebi ve bu korkunun gereksiz olduğu iddialarına cevap vermek bağlamında aslında bu korkunun, olayın âyetlerde geçtiği şekliyle kıyamet alâmetlerinden bir alâmet olarak algılanmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Nitekim “...Güneş ve ay bir araya getirildiği zaman...”⁶¹ âyet-i kerîmesi; inkârcıların kıyamet ne zamandır? sorularına karşılık, kıyamet gününün zamanı belirtilmeden, daha etkili ve somut içerik ifade eden anlatımla, o gün meydana gelecek olaylara atıfta bulunularak uyarılar yapılmıştır.⁶² Ayrıca, “Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de yere de ağır basmıştır. O, size ancak ansızın gelecektir.”⁶³ âyetinde de ifade edildiği gibi, kıyametin ansızın geleceği vurgusundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabede bu hususta oluşan kaygı ve korku normal bir durum olup,⁶⁴ Kur’ân âyetleri ile kevnî âyetlerin irtibatının canlı örneği olarak toplumun din- kültür altyapısını gösteren bir durumdur.⁶⁵

Ahmed Naîm, bilimsel gelişmelerle güneş ve ay tutulmasının dakikası dakikasına hatta saniyesi saniyesine kadar tespit edilebileceğini ifade ederek, bu şekilde belirsizliğin giderilmesinden dolayı, artık sıradan bir tabiat olayı haline geldiği için korkmaya gerek olmayacağı iddiasına karşı çıkışını şu şekilde ifade etmektedir:

“Husûf ve kûsûf zamanları dakikası dakikasına, hatta saniyesi saniyesine erbâbı tarafından evvelce bilhesap ihbar edilebilir, pek ziyade tekerrür eden hâdisât-ı tabîyyeden oldukları için vukularından korkuya ne mahal vardır?” demek de uymaz. Çünkü “Bu nizâm-ı kevnînin yevm-i ihtilâli demek olan kıyamet mîâdının evvelden hesap ve tayin edilmiş bu gibi hâdisat ile birlikte vuku bulmayacağına hiçbir delîl-i aklî yoktur. İşte o hâdise-i uz mânînin ân-ı hulûlünde bu, âyât-ı ilâhiyyeden biridir” diyerek namaza, taabbüd ve niyaza koyulanlara -eğer öyleleri o gün dünyada kalmış bulunursa-ne mutlu! Bütün vakitlerini ibâdât ve taatten hâlî bırakıp, “Hesap ile bilinecek vâkıâtın ne korkmalı?” diyen ehl-i gafletin başına ise -va’d-i ilâhî mûcibince- varsın apansızın kıyamet kopsun!”⁶⁶

Görüldüğü üzere Ahmed Naîm’in yüksek dozda tepkisellik ifade eden bu cevabı,⁶⁷ dönemin din-bilim ilişkisini ya da bilimsellik adı altında pozitivist bir bakışla dine karşı bir tutum sergileyenlerin

⁶¹ el-Kıyâmet 75/9.

⁶² Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), 5/506-507.

⁶³ el-A’râf 7/187.

⁶⁴ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, 2/85.

⁶⁵ Ağırman, “Tecrîd-i Sarîh’in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Naîm’in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı Görüşleri”, 135.

⁶⁶ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, 2/87.

⁶⁷ Ahmet Naim, müsteşrikler ve onların paralelinde düşünenlerin, İslam inançlarını teyit eden sahih rivayetlerle karşılaştıkları zaman alaycı tavırlar takındıklarından bahisle, metafizik (Le surnaturel) konular hakkındaki acizyetlerine dikkat çeker. (Hansu, *Secdede Biten Bir Ömür Babanzâde Ahmet Naîm*, 95.)

durumunu resmeden önemli fikirler vermektedir.⁶⁸ Özellikle 17. yüzyıldan itibaren Batı düşüncesinde başlayan aydınlanma, insan ve dünya konusunda akli merkeze alarak, geleneksel tasavvurlar ve bağlılıklardan kurtularak hayatı sadece akıl ile kavramaya ve düzenlemeye çalışan bir akımdır. Aydınlanma, inanmayı değil bilmeyi tercih eder.⁶⁹ Dolayısı ile Tanrı'dan bağımsız bir evren anlayışıyla; akla dayalı, gözlem ve deneylerle doğa ile ilgi sorular sorup cevaplar bulma arayışıdır.⁷⁰ Aydınlanmanın hedeflediği insan; duygularının değil aklının yönetiminde, kendine güvenen, dışa dönük, bilgiyle; tedirginlik ve korkularından arınmış bir kişiliktir.⁷¹ Yani insanları korkularından arındırmak ve bilgiyle kuruntularından kurtarmak iddiasındadır.⁷² Bu iddia, Bacon'un felsefenin temelini oluşturan "*Bilgi güçtür*" ve bu bilgi ise doğanın yasalarını öğrenerek doğaya egemen olma anlayışında, yer bulmaktadır. Dolayısı ile doğaya egemen olmak, doğa olaylarına karşı duyulan korkuları gidermiş olacaktır.⁷³

Bu akım, Tanzimat'tan başlayarak ve I. Meşrutiyet döneminde Batıcılık adı altında öne çıkan fikir akımlarından biridir. Ahmed Naîm döneminde, İslâmcılığın karşısında yer alan ve her alanda batılılaşmayı hedeflemiş bir ideolojidir. Bu düşüncenin temel yaklaşımı; geleneksel inanç, düşünce ve kurumlardan vazgeçerek, egemen uygarlık olan Batı uygarlığının öne çıkardığı düşünceyi ve kurumları benimseyip yerleştirme taraftarlığıdır.⁷⁴

Ahmed Naîm, din-bilim ilişkisi üzerinde hassasiyetle durmuş, bilimsellik adı altında dine karşı duruş sergileyen materyalist ve pozitivist Batıcı akımlara karşı her platformda mücadelesini sürdürmüştür.⁷⁵ Bu mücadelesini aynı şekilde dinde yapılmak istenen modernist yorumlara karşı da yapmıştır.⁷⁶

Ahmed Naîm'in, bu anlayışta olanlara karşı; "*Hesap ile bilinecek vâkıâtattan ne korkmalı?*" diyen ehl-i gafletin başına ise -va'd-i îlâhî mûcibince- varsın apansızın kıyamet kopsun!" şeklinde verdiği sert üsluplu cevabı, dönemin tartışma dozunu da göstermektedir. Aslında Ahmed Naîm'in bu rivâyet bağlamında yaptığı yorum, duygusal ve tepkisel bir özellik arz etmektedir. Nitekim daha sonraki rivâyetlerdeki yorumlarında da görüleceği üzere, kıyametin diğer alâmetlerinin gerçekleşmeden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıyametin kopma endişesi ile hareket etmeyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca kıyametin

⁶⁸ Bk. Zebîdî, *Tecrîd-i Sârih*, 1/255-257.

⁶⁹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılap, 1998), 26.

⁷⁰ Cevizci, *Felsefe sözlüğü*, 89.

⁷¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 90.

⁷² Max Horkheimer - Theodor W Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner - Elif Öztarhan Karadoğan, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010), 19.

⁷³ Meriç Pehlivan, "Francis Bacon'ın Ortaya Koyduğu Hakikat Ölçüsü ve Bilgi Kaynağı Çerçevesinde Yenidünya İnsanı Sorunsalının Çözümü", *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2, (Kasım 2019), 12; bk. Sevim Tekeli vd., *Bilimler Tarihine Giriş*, (y.y. Nobel, ts.), 108.

⁷⁴ Ömer Demir- Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (Ankara: Vadi Yayınları 1997), 33.

⁷⁵ Bk. Hüseyin Hansu, *Secdede Biten Bir Ömür Babanzâde Ahmet Naîm*, (İzmir: Kaynak Yayınları, 2007), 146-149.

⁷⁶ Hansu, *Secdede Biten Bir Ömür Babanzâde Ahmet Naîm*, 155-156.

kopmayacağına dair akli delilin olmadığı vurgusu ile de muhataplarının “akli delil” anlayışına gönderme yaparak, bu bağlamda bir sorgulamaya sevk etmektedir.

Konu ile ilgili rivâyetlerin toplandığı “*Kitabu'l-Kûsûf*” bölümünde ise, kavramsal izahlar ve genel bilgilendirmeden sonra, rivâyetlere yer verip içerik bağlamında yorumlarını yapmıştır. Özellikle bilimsel ve teknik gelişmelerin geçmişte yorumlara nasıl yansıdığını ele alarak, bu bağlamda oluşan ihtilaflara yer vermiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur.⁷⁷

4.2. Astronomik Verileri Referans Olarak Kabul Etmesi

Ahmed Naîm metod olarak, ilgili hadisleri yorumlamada “bilimsel/astronomik” verileri referans olarak kullanmıştır. Bu durum değişim döngüsü içerisinde, tecrübe edilen bilimsel verileri göz ardı etmediğini göstermektedir. Bulunduğu dönemde değişen toplumsal yapı ve öne çıkan pozitivist zihin yapısı daha önce ifade edildiği üzere, dine karşı olumsuz ve eleştirel bir söylem geliştirmiştir. Bütün bunlara karşı Ahmed Naîm, sahip olduğu yetkinlikle akıl ve gerçekçi bilimsel verileri, hadisleri yorumlamada referans olarak almıştır.

Özellikle bilimsel içeriğe sahip hadislerin yorumlamasında, sıkça bilimsel verilere ve değerlendirmelere somut örnekler vererek atıfta bulunan Ahmed Naîm, bu bağlamda gelen tarihi verilerin analizini de bu bilimsel veriler çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu verilere uymayan bilgileri de doğru olarak kabul etmemiştir. Nitekim ilgili hadis şerhlerinde ve konuyla alakalı 547 numaralı Ebû Bekre hadisinin şerhinde bu metodunu açıkça görmek mümkündür.

Ahmed Naîm bu hadiste, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) oğlu İbrâhim'in vefat zamanı ile ilgili tarihi bilgileri bilimsel/astronomik veriler bağlamında değerlendirerek tespitlerde bulunmuştur. İbrâhim'in vefatının, en meşhur rivayete göre, on sekiz aylıkken olduğunu ifade eden Ahmed Naîm, ayrıca 16 ay, 17 ay 18 gün, 1 sene, 10 ay 6 gün rivayetleriyle birlikte siyer alimlerinin çoğunluğunun tercihinin H. 10 senesi olduğu ve ay olarak da rebûlevvel, ramazan, zilhicce rivayetlerine yer verdikten sonra, ayın onu, dördü ve on dördü şeklinde gün rivayetlerine de atıfta bulunmuştur.⁷⁸

Bütün bu verilerden sonra Ahmed Naîm, astronomi bağlamında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Bu tarihlerin hiçbiri kûsûf için zamân-ı vukû olan Arabî ayının sonu değildir. Zilhiccede vâki olması da müsteb'addir. Zira o sene haccetül-Vedâ senesi olup, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu münasebetle Mekke-i Mükerrreme'de idiler. Hadise ise bilittifak Medine'de vâki olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ferzend-i mübâreklerinin firâkıyla dilhûn olarak defninde hazır bulunmuşlardır. Meğer ki, başka bir senenin veya hiç olmazsa onuncu sene zilhiccesinin sonunda vefat etmiş ola, bir de hangi ayda olursa olsun dördüncü, onuncu, on dördüncü günü rivayederi de akla mülâyim gelmez. Zira kûsûf-ı şems, Arabî ayının sonunda vâki

⁷⁷ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, 3/254.

⁷⁸ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, 3/267.

olur. Başka günlerde de imkân-ı vuküunu beyhûde yere iddia edenler varsa da târîh-i rivâyetine ta'n etmekten başka çare yoktur.”⁷⁹

Görüldüğü üzere Ahmed Naîm, astronomik olarak güneş tutulmasının kameri ayların sonunda vuku bulacağı tespitini esas almıştır. Çünkü güneş tutulması, Kameri takvime göre ayın sonunda Ay “yeni ay”⁸⁰ evresinde iken gerçekleşir.⁸¹ Bu bilimsel veriye uymayan tarihi rivayetlerin, akla uygun olmadığını ifade eden Ahmed Naîm, bununla birlikte “kronolojik tarih” metodunu kullanarak, yukarıda geçtiği üzere güneş tutulmasının astronomik verilere uymayan, zilhicce ayında olma ihtimalini uzak görmektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ayda, Mekke’de veda haccını yapmaktaydı. Oysa güneş tutulması ve İbrâhim’in vefatı Medine’de gerçekleşmiş olup Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat cenazede bulunmuştur⁸² diyerek bu rivayeti ta'n etmiştir.

Bunlarla birlikte Ahmed Naîm, “geleneksel” metod olarak ifade edilebilecek “isnad” metodunu da sürekli olarak kullanmaktadır. Böylece gelenekten bağımlı koparmadan alternatif metodları bir arada kullanarak hadisleri yorumlamıştır. Bu bağlamda ilgili rivayetleri değerlendirirken klasik şerhlerdeki değerlendirmelere de atıfta bulunmuştur:

“Nitekim Şârih Aynî diyor ki: Ayın onu rivayeti Vâkidî’nindir, rivayeti de isnadsızdır. Vâkidî’nin ise isnad ettiği rivayetler hakkında dedikodu edilir. Nerede kaldı ki, isnadsız rivayetleri. Hâfizz Zehebî de, “Bu, vâki olmamıştır, olacağı da yoktur. Vâkiâ Allah Teâlâ her şeye kâdirdir, lâkin bunun imtinâ-ı vuküu ayın 28. gecesinde rü’yet-i hilâlin imtinândan farksızdır” diyor. Ayrıca gelen rivayetlerden astronomik verilere uygun olanları da muhtemel kategorisinde değerlendirmektedir. Buna da örnek olarak Hâfiz Nevevî’nin olayın, Hudeybiye senesinde zilkade ayının sonunda gerçekleştiğine dair görüşünü verir.”⁸³

Ahmed Naîm, ilgili bölümün 547 numaralı ilk hadisinin diğer kısmını da belirtilen metod bağlamında yorumlamaya devam etmiştir.

“Ebû Bekre (Nüfey b. Haris) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanında idik. (Derken) güneş tutuldu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (acele ile ve) ridâ-yı şerifini ardından sürükleye sürükleye (kalkıp yürüdü) ve (mescid-isaâdete) girdi. Biz de girdik. Güneş zulmetten sıyrılcaya kadar (orada) bize iki rekât (namaz) kıldırdı.

⁷⁹ Zebîdî, *Tecrîd-i Sârih*, 3/268.

⁸⁰ “Ay, yer etrafındaki yörüngesi üzerinde güneş ile yer arasında aynı doğrultuda bulunduğu zaman güneş ile beraber doğar ve batar. Bu konumda bütün bir gün ufuk üzerinde bulunmasına rağmen güneş ışınları sebebiyle görülmez; kısa bir süre sonra güneşin doğu tarafına geçer ve güneş battıktan sonra ince parlak bir hilâl şeklinde görülür. Ayın bu safhasına “yeni ay” adı verilir.” (Muammer Dizer, “Astronomi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, 183-184.)

⁸¹ Selçuk Topal, “Güneş ve Ay Tutulmaları Nasıl Gerçekleşir?”, *bilimgenc.tubitak*, (Erişim 6 Temmuz 2023).

⁸² Zebîdî, *Tecrîd-i Sârih*, 3/268.

⁸³ Zebîdî, *Tecrîd-i Sârih*, 3/268.

Sonra, “Güneş ile ay hiçbir kimsenin mevtinden dolayı münkesif olmaz. (Bunların böyle münkesif olduklarını) gördüğünüzde başınıza gelen bu hal zail oluncaya kadar (hemen) namaza durup duaya koyulunuz” buyurdu.⁸⁴

Yine Ebû Bekre radiyallahu anhtan gelen bir rivâyete nazaran: “Lâkin Allah Teâlâ bu iki âyet ile kullarını tahvîf (etmeyi murat) eder” buyurulmuştur.⁸⁵

Daha önceki rivâyette güneş ve ay tutulma vaktinin, astronomi ilmiyle hesaplanıp bilinebileceği için korkmaya gerek olmadığını savunanları sert bir şekilde eleştiren Ahmed Naîm, bu rivâyeti şerh ederken de güneş ve ay tutulmasının; insanları korkutan ilahi âyet olduğunu ifade ederek, ehl-i hey’ete yani astronomi bilginlerine karşı bir reddiye olduğunu savunan yorumcuları, Gazâlî’nin (ö.505/1111) verdiği cevaba yer vererek eleştirmektedir.⁸⁶

Şerhlere bakıldığında bu hadis hesap ehline karşı reddiye olarak kullanılmıştır. Bu hadisi hesap ehline karşı reddiye olarak kullanan yorumcular, güneş ve ay tutulmasının önceden hesap edilebilecek sabit bir vaktinin olmadığını iddia ederler.⁸⁷ Eğer kûsûf ve husûf, hesap ehlinin iddia ettiği şekilde takaddüm ve taahhur etmeyecek şekilde sabit olsaydı, denizde gerçekleşen med ve cezirde olduğu gibi korkutmaya ve kıyamet kopacak diye panik ve endişeye sebep olmazdı. Ayrıca bunun için; köle azat etme, sadaka verme ve namaz kılma emredilmezdi diyerek gerekçelendirmektedirler.⁸⁸

Ahmed Naîm, bu rivâyette özellikle kûsûf ve husûfsun kulları korkutan iki âyet olması hususunda şârihlerin çokça mürekkep sarfettiğini ve şârihlerin çoğunun bu rivâyeti hesap ehline bir reddiye olarak kullandığını ifade ettikten sonra, İmam Gazâlî’nin bunlara verdiği cevaba yer vererek değerlendirmede bulunmuştur.⁸⁹

“Bu konuları iptal etmek için tartışmaya girmenin dinî (vecibe olduğunu) zanneden kimse, dine karşı suç işlemiş ve dinin durumunu zayıflatmış olur. Zira bu hususlar hesâbî ve geometrik burhanlara dayanmaktadır ve o konuda şüpheler yoktur. Bu konulara muttali olup delillerini araştıranlar, ayın ve güneş tutulmasının vakitlerini, miktarlarını ve (tutulmanın gidip) aydınlanıncaya değin ne kadar kalacağını haber veren kimseye: «bu, şeriata aykırıdır» denirse, o kimse bu konuda şüpheye düşmez, aksine şeriat konusunda şüpheye düşer. Şeriata, (şeriat) yolunun dışında yardım etmek isteyen kimsenin zararı; şeriata (şeriat yoluyla) darbe vurmaya isteyen kişinin zararından daha çoktur. Nitekim, «Akıllı düşman câhil dosttan daha hayırlıdır» denilmiştir.”⁹⁰

Gazâlî’nin bu cevabıyla, bugün güneş ve ay tutulmasının açık olarak bilinen tabii sebeplerle oluşmadığını iddia edenlere karşı şiddetli tenkitte bulunduğunu ve onların ortaya koyduğu şüpheleri

⁸⁴ Buhârî, “Kûsûf”, 1.

⁸⁵ Buhârî, “Kûsûf”, 6.

⁸⁶ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarih*, 3/266.

⁸⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 3/417.

⁸⁸ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 7/11.

⁸⁹ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarih*, 3/266.

⁹⁰ Ebu Hamid İbn Muhammed el-Gazâlî, *Filozofların Tutarsızlığı*, çev. Bekir Karlığa, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 8.

giderdiğini ifade eden Ahmed Naîm, bu seferde Gazâlî'ye karşı kullanılan diğer bir rivâyete işaret ederek, bu hususta yapılan tartışmalara yer vermiştir.

Bu rivâyet, Numân b. Beşîr (ra)'ın (ö. 64/684) ziyadesiyle Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsnedi ile Nesâî'nin (ö. 303/915) Süneni'nde küsûfun illeti olarak gösterilen (ان الله عز و جل اذا بدا لشيء من) خلفه خشع له) “Allah Teâlâ mahlûkatından herhangi bir şeye görüldüğünde o şey, ona karşı boyun eğer”⁹¹ Bu ziyade Sünen-i İbn Mâce'de (ö. 273/887) (اذا بدا) yerine (اذا تجلي) şeklindedir. Ancak İmam Gazâlî ziyadeye itiraz ederek şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

“Hadisin sonunda «ancak Allah bir şeye tecelli edince o, kendisine boyun eğer» buyrulduğu rivâyet edilmektedir. Bu da güneş tutulmasının ilâhî tecelli sebebiyle boyun eğmesine delâlet eder» denilirse, biz deriz ki; bu son ilâvenin (hadiste) vârid olduğu konusundaki nakil sahih değildir ve nakledenin yalanlanması gerekir. Rivâyet edilen hadîs bizim zikrettiğimiz kadardır. Hem sahih olsa bile, onu te'vîl etmek, kesin emirlere (ilmî gerçeklere) karşı büyüklemeden daha az kötüdür. Nice mucizeler vardır ki; bu derece vâzih değilken aklî delillerle te'vîl edilmiştir.”⁹²

İmam Gazâlî, güneş ve ay tutulmasının hesap işi olduğunda şüphe olmadığını, buna karşı çıkmanın dine çok büyük bir zarar vereceğine işaret ederek maslahat bağlamında bir değerlendirme yapmıştır. Kendisine yapılan tüm itirazlara rağmen bu maslahatın bir gereği olarak, bu husustaki rivâyetlerin hesap ilmini merkeze alarak yorumlanması gerektiğini ısrarlı bir şekilde ifade etmiştir.⁹³

Ahmed Naîm, İmam Gazâlî'nin bu husustaki değerlendirmelerine katılmakla beraber, İmam Gazâlî'nin sahih olmadığını söylediği ziyadenin sahih olduğunu İmam Tâceddin es- Sübkî (ö. 771/1370) ve İbn Kayyım'dan (ö. 751/1350) nakletmiştir. Ayrıca İmam Sübkî'nin de hesap ilminin tespitinin geçerliliği konusunda İmam Gazâlî'ye katıldığını ifade ederek, tecellinin küsûf ve husûfun oluşum zamanına denk gelmesinin akıldan uzak bir şey olmadığı görüşüne yer vermektedir.⁹⁴

Görüldüğü üzere Ahmed Naîm, bir taraftan hesap ehlinin verilerini delil olarak kabul ederken, diğer taraftan da hesap ehline karşı reddiye amaçlı olarak kullanılan ve sahih senetle gelen rivâyetlerin reddini kabul etmeyerek, aralarını akla uygun bir şekilde yorumlama yoluna gitmektedir. Bunu yaparken de geçmiş âlimlerin yorumlarına atıfta bulunarak geleneğe olan bağlılığını açık bir şekilde göstermektedir.

Konuyla ilgili diğer bir mesele de küsûf namazı ile ilgili olarak fakihler arasında oluşan ihtilafın, sahih ve hasen senetle gelen rivâyetlerden kaynaklanmış olmasıdır. Ahmed Naîm, bu ihtilafların arasını telif etmek için de öncelikle Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında küsûfun tekrarlanıp tekrarlanmadığını tespit etmekle mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Ancak bu tekrarın

⁹¹ Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-hâfiz Celâlüddîn es-Süyûtî ve hâşiyeti imâmi's-Sindî*, (Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmîyye, ts.), “Küsûf”, 16.

⁹² Gazâlî, *Filozofların Tutarsızlığı*, 8.

⁹³ Zebîdî, *Tecrîd-i Sârih*, 3/284.

⁹⁴ Zebîdî, *Tecrîd-i Sârih*, 3/284.

rivâyetlerden yola çıkarak kestirmenin mümkün olmadığını belirterek, bunu tespit etmenin ise hesap ehlinin işi olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“*Hutta-i Hicâziyye’de ahd-i celîl-i risâletpenâhîde kâbil-i rü’yet kûsûflann adedini tesbit etmek ehl-i hisâbın işidir. Bunu yapacak bir sâhib-i himmet zuhur ederse rivâyâtın karanlık bıraktığı bazı cihetler ihtimal ki kesb-i vuzûh eder.*”⁹⁵

Görüldüğü üzere Ahmed Naîm, hesap ehlinin tespitiyle rivâyetlerin karanlık kalan yönlerinin açığa çıkacağını ifade ederek, hadis yorumculuğunun bilimsel ve teknik gelişmeler bağlamında tekrardan ele alınabileceğini göstermiştir. Güneş tutulmasının adedi ile ilgili olarak; Şafii (ö. 154/770), Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Beyhaki (ö. 458/1066) ve İbn Kesir (ö. 774/1372) gibi âlimler Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Medine’de mescitte tek bir sefer kûsûf namazı kıldırıldığını iddia ederlerken,⁹⁶ İshak b. Rahuye (ö. 238/852), İbn Cerir (ö. 256/870), İbnü’l-Münzir (ö. 303/915)⁹⁷ ve İbn Abdilber’in (ö. 463/1071) birden fazla kûsûfun gerçekleştiğini kabul etmişlerdir. Ancak Ahmed Naîm, bu tespitini hesaba dayanmayıp, gelen rivâyetler arasındaki farklılıklardan çıkarılmış akli bir hüküm olduğunu belirtmiştir.⁹⁸ İhtilaf oluşturan bu rivâyetlerin tek bir olaya ait olduğu düşünüldüğünde, rivâyetler arasındaki tearuzu gidermek oldukça zor görünmektedir.⁹⁹ İhtilafların çözülmesi için hesap ehlinin tespitine gereklilik duyması da bilimsel verilere olan itimadını açık bir şekilde göstermektedir.

Ahmed Naîm, bütün bu değerlendirmelerden sonra, konuyu “*Hadise tekerrür edip duran bir hâdise-i tabîyye olduğu halde Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın izhar buyurdıkları bu havf ve fezain sebebi ne idi?*” sorusuyla, tedirginlik ve korku bağlamında bu hadisin şerhinde tekrardan ele almaktadır. Bu değerlendirmesinde ise hadisi rivâyet eden Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63), korku ve tedirginliğin sebebi olarak ifade ettiği; tutulmanın kıyametin alâmetlerinden biri zannedilmesi olabileceği gibi, yine Resulullah (s.a.v.)’in bildiği, bizim bilmediğimiz bir sebebin de olabileceğini ifade etmektedir. Ancak bilmediğimiz bir konuda söz söylemenin gereksiz olduğunu, bu sebeple sahabenin işaret ettiği gerekçenin en kuvvetli sebep olduğunu belirtmektedir. Ahmed Naîm, bunları söylemekle beraber konuyu farklı açılardan irdelemeye ve analiz etmeye de devam etmektedir. Özetle değerlendirmesi şu şekildedir:

Kıyametin kopma zamanı Allah’ın katında gizli ise de “*Güneş ve ay bir araya geldiği zaman*”¹⁰⁰ âyeti gereğince bir güneş tutulmasından sonra kopacağı muhakkaktır. Ancak bunun yanında kıyametin küçük ve büyük alâmetleri de daha önce gerçekleşmesi gerekiyor. Bu olay olduğunda bunların hiçbiri henüz gerçekleşmemişti. Ayrıca Resulullah (s.a.v.) hayattayken kıyametin kopmayacağı hem naklen

⁹⁵ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, 3/263.

⁹⁶ Nesâî, “Kûsûf”, 12.

⁹⁷ Nesâî, “Kûsûf”, 8.

⁹⁸ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, 3/264.

⁹⁹ Mustafa Karataş, “Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri”, *Diyanet İlmî Dergi* 36/2, (Nisan 2000), 78.

¹⁰⁰ el-Kıyâmet 75/9.

hem de aklen sahabe tarafından bilinmesine rağmen neden kıyamet kopuyor zannıyla endişe ve korku oluştuğu, içinden çıkılmaz meselelerden biri olarak durmaktadır. Bazı şârihler bu sorunu; kıyametin diğer alâmetleri henüz ilan edilmediği için böyle bir korku oluşmuştur şeklinde çözmeye çalışsalar da bu doğru bir çözüm olmaz. Çünkü kûsûf hicri 10. yılda gerçekleşmiştir ki bu süreçte kıyamet alâmetleri yaygın bir şekilde bilinmekteydi. Tercih edilmesi gereken görüş, Resulullah (s.a.v.) kıyametin o esnada kopmayacağını bilmesine rağmen, ancak günün birinde böyle bir olaydan sonra kopacağını kesin bilmesi ve ümmetinin bu durumda, ne yapması gerektiğini tâlim etmek için böyle bir uygulama yapmak istemiştir.¹⁰¹

Kâmil Miras da Ahmed Naîm'in bu değerlendirmelerinden sonra dipnot olarak; Resulullah'ın (s.a.v.) bu korkusunun kıyamet kopacak korkusu olmadığını, bunun delili olarak da Resulullah'ın (s.a.v.) ashabına; kûsûfun sıradan tabiat olayı olduğunu, kimsenin doğumu ya da ölümüyle gerçekleşmeyeceğini beyan etmesidir. Ayrıca gerçekleşen bu tabiat olayı karşısında ümmetinin nasıl davranması gerektiğini göstermek için acele ettiğini, ravinin bu aceleciliği; sanki “kıyamet kopuyor zannetti” şekliyle anlamış olabileceğini ifade ederek, rivâyeti bu şekilde anlamının zaruri olduğunu vurgulamıştır.¹⁰²

Görüldüğü üzere, geçmişten bugüne yorumcuları çokça meşgul eden bu mesele, aynı şekilde Ahmed Naîm'i de meşgul etmiştir. Bir taraftan, dönemin İslâm'a karşı olan akımlarına verdiği cevapları yorumlarına yansıtırken, diğer taraftan geçmişte yapılan tartışmaları değerlendirerek; akli selimle uygun olarak, gelen sahih rivâyetleri yok saymadan, bilimsel ve teknik gelişmeler bağlamda değerlendirmiştir. Rivâyetlerden hareketle çözülemeyen ve kapalı kalan hususların da astronomik gelişmelerden elde edilen verilerle tekrardan değerlendirilip çözüme kavuşturulması gerektiğini, vurgulu bir şekilde, çokça ifade etmektedir.

5. Ahmed Naîm'in Gerçekleşen Temennisi: Hesap İlminin Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Gerçekleşen Kûsûf ve Husûfun Zamanını Belirlemesi

Ahmed Naîm'in, konuyla ilgili hadisleri yorumlarken; hesap ehlinin, Resulullah (s.a.v.) zamanında gerçekleşen kûsûf ve husûfun zamanını tespit ederek, şârihler arasında ihtilafa sebep olan kapallığı giderilebileceğini söylediğini ve temenni ettiğini daha önce ifade etmiştik. Nitekim O'nun bu temennisi gerçekleşmiş olup, 1887'de Astronom Theodor Ritter von Oppolzer (1841-1886) tarafından Viyana İmparatorluk Bilimler Akademisi'nde yayınlanan Tutulmalar Kanunu (The Canon of Eclipses), MÖ 1207 ve MS 2161 yılları arasındaki tüm güneş ve ay tutulmaları dahil olmak üzere 13000'den fazla tutulmanın derlendiği eserde, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında Mekke döneminin son yıllarında bir ve Medine döneminde iki defa olmak üzere toplamda üç defa güneş tutulması

¹⁰¹ Zebîdî, *Tecrîd-i Sârih*, 3/282.

¹⁰² Zebîdî, *Tecrîd-i Sârih*, 3/281-282.

gerçekleştiği tespit edilmiştir.¹⁰³ Bunların kayıtları ise “The Canon of Eclipses” adlı eserde şu şekilde geçmektedir:¹⁰⁴

1. Kayıt numarası: 4355, Miladi 2 Eylül 620 Salı günü saat 6:43 (Mekke)
2. Kayıt numarası: 4372, Miladi 21 Nisan 627 Salı günü saat: 8:04 (Hicri 5 ya da 6. yıl 29 Nesi' Ayı Salı, Medine)¹⁰⁵
3. Kayıt numarası: 4384, Miladi 27 Ocak 632 Pazartesi günü saat: 6:42 (Hicri 10. Yıl 29 Şevval Pazartesi Medine)¹⁰⁶

Rivâyetlerin, bu astronomik hesaplar bağlamında değerlendirmesini Mehmet Apaydın “Resulullah'ın Günlüğü” adlı çalışmasında ve Mustafa Karataş da “Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri” adlı makalesinde ele almıştır. Bu çalışmalarda gelen rivâyetlerin tahlili yapılarak, içerik tasvirlerinden çıkan sonuçlara göre, yukarıda verilen astronomik hesaba uygunluğu ele alınmıştır.

Mehmet Apaydın, astronomik hesaba göre; 2 Eylül 620 Salı günü Mekke'de gerçekleşen tutulmaya değinmeden, sadece Medine'de gerçekleşen iki tutulmayı ele almıştır. Bunlardan ilki 27 Ocak 632 Pazartesi günü gerçekleşen tutulmadır. Bu tutulma değerlendirilirken, rivâyetlerde geçen; Resulullah'ın (s.a.v.) oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün,¹⁰⁷ güneş ve ayın kimsenin ölümünden dolayı tutulmayacağı,¹⁰⁸ Resulullah (s.a.v.) sahabeyle beraberken,¹⁰⁹ otururken,¹¹⁰ Resulullah'ın (s.a.v.) ridasını sürüyerek mescide gitmesi ve güneş açılıncaya kadar namaz kılması¹¹¹ gibi verilerden yola çıkarak, bu tutulmanın 27 Ocak 632 tarihinde olan tutulma olabileceğinin ifade etmiştir.¹¹² Ancak bununla beraber, Resulullah'ın (s.a.v.) sahabeyle beraber oturması ve evinden mescide çıkması şeklindeki verilerde çelişki olduğunu da söylemektedir.¹¹³

Apaydın, diğer bir rivâyette geçen; Semure b. Cündüb ile Ensar'dan birisinin ok atarlarken güneş tutulmasının gerçekleştiği, bunun üzerine koşarak mescide gitmelerinden¹¹⁴ ve tutulma esnasında güneşin iki mızrak boyu yükseklikte¹¹⁵ olmasından yola çıkarak, bu tutulmanın 27 Ocak 632

¹⁰³ Mehmet Apaydın, *Resulullah'ın Günlüğü*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 95.

¹⁰⁴ Theodor Ritter von Oppolzer, *Canon der Finsternisse*, (Wien: Zweifundfünfzigster Band, 1887), 176; Theodor Ritter von Oppolzer, *Eclipses*, çev. Owen Gingerich, (New York: Dover Publications, 1962), 176.

¹⁰⁵ Apaydın, *Resulullah'ın Günlüğü*, 96.

¹⁰⁶ Apaydın, *Resulullah'ın Günlüğü*, 96.

¹⁰⁷ Buhârî, “Kûsûf”, 1.

¹⁰⁸ Buhârî, “Kûsûf”, 1.

¹⁰⁹ Buhârî, “Kûsûf”, 1.

¹¹⁰ Nesâî, “Kûsûf”, 5.

¹¹¹ Buhârî, “Kûsûf”, 1.

¹¹² Apaydın, *Resulullah'ın Günlüğü*, 96.

¹¹³ Apaydın, *Resulullah'ın Günlüğü*, 96.

¹¹⁴ Müslim, “Kûsûf”, 26.

¹¹⁵ Nesâî, “Kûsûf”, 15.

tarihinde gerçekleştiği muhakkaktır diyerek kesin bir şekilde belirtmiştir.¹¹⁶ Bu kesinliği de astronomik hesaba göre, güneşin tutulma saati olan 9:42 ile gelen verilerin uyuşmasına dayandırmaktadır.

Apaydın, 21 Nisan 627 tarihinde gerçekleşen tutulmayla ilgili olarak da Cabir b. Abdullah'tan gelen; Resulullah'ın (s.a.v.) zamanında çok sıcak bir günde¹¹⁷ güneş tutulmasının gerçekleştiği rivâyeti ve Hz. Aişe'den gelen; insanların, bunaldığından dolayı başlarından aşağı su döktüklerinden bahseden rivayeti¹¹⁸ esas alarak, bu tarihte gerçekleşmiş olabileceği tahmin etmektedir.¹¹⁹

Ancak Apaydın'ın, referans olarak kullandığı Oppolzer'in çalışmasından alıntı yaparken maddi hata yaptığı tespit edilmiştir. Orijinal Almanca baskısı "*Canon der Finternisse*" olan çalışma İngilizce çevirisinde "*Canon of Eclipses*" olarak basılmıştır. Her ikisinde de Güneş tutulma saatleri aynı olmasına rağmen, alıntıda hata yapılmıştır. Orijinal eserlerde, Mekke'de 2 Eylül 620 de gerçekleşen tutulmanın saati 06:43 olarak verilmişken, Apaydın Hoca 09:42 olarak alıntı yapmıştır. Aynı şekilde Medine'de 21 Nisan 627 tarihinde gerçekleşen tutulmanın saati 8:04 iken 11:04, 27 Ocak 632 tarihinde gerçekleşen tutulmanın saati 06:42 iken 09:42 olarak yanlış alıntılanmıştır. Bu yanlış alıntılar bağlamında yapılan değerlendirmelerin tekrardan gözden geçirilmesi gerektiği kanaati oluşmuştur.

Güneş tutulmasıyla ilgili rivâyetleri, tespit edilen astronomik veriler bağlamında değerlendirmek için makale çalışması yapan diğer bir isim ise Mustafa Karataş'tır. Karataş, öncelikle konuyla ilgili geçmişte yapılan yorumlara genel bir atıfta bulunmuş, sonra da makale çalışmasına sebep olan Ahmet Naîm'in konuyla ilgili yorumlarını ve konuya yaklaşım tarzını takdir etmiş ve harika olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰

Karataş, konu ile ilgili rivâyetlerin daha iyi anlaşılması ve ihtilafların giderilmesi için Ahmed Naîm'in; yukarıda geçtiği şekli ile yeni astronomik çalışmalara olan ihtiyacın gerekliliğini ifade eden sözünün ilgili kısmını alıntılanmış ve yıllar sonra da olsa bu çalışmanın yapıldığını belirterek, Ahmed Naîm'in bu isteğinin gerçekleştiğini büyük bir memnuiyetle dile getirmiştir.¹²¹ Daha sonra da Mehmet Apaydın'ın çalışmasındaki astronomik tespitleri referans alarak, konu ile ilgili rivâyetleri, gerçekleşmiş olan üç farklı güneş tutulmasına göre tahlil etmeye çalışmıştır. Ancak orijinal kaynağa gidilmeden ikinci kaynaktan alıntı yapıldığı için, Apaydın'ın yaptığı maddi hata burada da devam etmiştir.

Karataş, farklı olarak Apaydın'ın değerlendirmeye almadığı Mekke dönemindeki güneş tutulmasını da değerlendirmeye almıştır. Ancak Mekke döneminde güneş tutulmasının

¹¹⁶ Apaydın, Resulullah'ın Günlüğü, 97.

¹¹⁷ Müslim, "Küsûf", 9.

¹¹⁸ Nesâî, Küsûf, 10.

¹¹⁹ Apaydın, Resulullah'ın Günlüğü, 97.

¹²⁰ Karataş, "Astronomik Hesaplar Işığında Küsûf Hadisleri", 78.

¹²¹ Karataş, "Astronomik Hesaplar Işığında Küsûf Hadisleri", 79.

gerçekleştiğine ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) namaz kıldırıldığına dair açık bir rivâyetin tespit edilemediğini ifade etmiştir.¹²² Bununla birlikte Hz. Aişe'den gelen rivâyette Resulullah'ın zemzem kuyusunun gölgeliğinde kûsûf namazı kıldırıldığını belirten rivâyete¹²³ de atıfta bulunmuştur. Zemzem kuyusu Mekke'de olduğu için bu tür rivâyetlerden, güneş tutulması ve namaz kılınmasının burada da gerçekleşmiş olabilme ihtimaline vurgu yapmıştır.¹²⁴ Ancak söz konusu rivâyetleri şerh eden Süyûtî (ö. 911 /1505) ve Sindi (ö. 1136/1723), güneş tutulmasının Medine'de sadece bir kere gerçekleştiği ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir kere namaz kıldırıldığı görüşünü kabul ettiklerinden dolayı bu rivâyeti makbul görmemişlerdir. Hâfız İmâdüddin b. Kesîr (ö. 774/1373), Nesâî rivâyetindeki "في صفة زمزم" yani zemzem kuyusu gölgeliği ziyadesinin başka tarikhlerde bulunmadığını söyleyerek şeyhinin vehmine atfetmiştir.¹²⁵ Ancak Ahmed Naîm, hadis sahihtir ve senedini ta'n etmek güçtür diyerek, tekrardan astronomi ilminin verilerine olan ihtiyacın altını çizerek şu şekilde ifade etmiştir:

*"Binaenaleyh kalbe itminân-ı tâm gelebilmek için -tekrar ediyorum- evvel beevvel doğru bir hesâb-ı nücâmîye ihtiyacımız vardır."*¹²⁶

Konu ilgili olarak Buhârî'de de "Cemaatle Kûsûf Namazı" bab başlığı altında gelen senetsiz (muallak) bir rivâyette, İbn Abbas (ö. 68/687) ve İbn Ömer'in (ö. 73/692) zemzem kuyusu gölgeliğinde Kûsûf namazı kıldırıldıkları belirtilmektedir.¹²⁷ İbn Ömer'in sünnete olan bağlılığı düşünüldüğünde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zemzem kuyusu gölgeliğinde namaz kıldırma olasılığını güçlendirmektedir.¹²⁸ Tüm bu rivâyetler, astronomik hesapla elde edilen verilerle birlikte değerlendirildiğinde Mekke'de güneş tutulmasının vaki olduğunu ifade etmek mümkün olacaktır.¹²⁹

Ahmed Naîm, bilimsel içerikli hadisleri yorumlarken temel aldığı "bilimsel/astronomik" verileri kullanma metodunu sıklıkla gündeme getirmiş ve somut olarak da uygulamıştır. Bunu yaparken de özellikle "kûsûf ve husuf" ile ilgili rivayetleri bu bağlamda yorumlamaya çaba göstermiştir. Konuyla ilgili, rivayetlerden kaynaklı problemlerin tek çözüm yolunun da "bilimsel/astronomik" verilerle olacağını da açıkça ifade etmektedir.

Ancak Ahmed Naîm, kendi zamanında bu problemi çözecek, 1887'de Astronom Theodor Ritter von Oppolzer tarafından "Tutulmalar Kanunu" adlı çalışmaya, tespit edilemeyen gerekçelerle ulaşamamıştır. Bu sebeple çok istediği ihtilafları "bilimsel/astronomik" verilerle çözmeye amacını gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte bu talebini bir temenni olarak açıkça ifade etmiştir. O'nun bu

¹²² Karataş, "Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri", 79.

¹²³ Nesâî, "Kûsûf", 12.

¹²⁴ Karataş, "Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri", 80.

¹²⁵ Nesai, "Kûsûf", 12.

¹²⁶ Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, 3/264.

¹²⁷ Buhârî, "Kûsûf", 9.

¹²⁸ Karataş, "Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri", 80.

¹²⁹ Karataş, "Astronomik Hesaplar Işığında Kûsûf Hadisleri", 80.

temennisi, Mehmet Apaydın ve Mustafa Karataş tarafından ifade edilen çalışma referans alınarak ele alındığı için, bu çalışmalara atıfta bulunulmuştur.

6. Sonuç

Değişim döngüsünün, dinî metinleri yorumlamadaki etkisi olgusal bir gerçekliktir. Bu gerçeklik, özellikle hadis yorumculuğunda açık bir şekilde görülmektedir. Hadis tarihi bu bağlamda tecrübi bir ispattır. Özellikle şerh edebiyatında yorum çeşitliliği, kullanılan farklı metodlar sebebiyle, önemli bir birikim oluşturmuştur. Oluşan bu yorum farklılığı, değişime bağlı bir sonuçtur.

Dinî metinlerin karakteristik bir özelliği de evrensel olmasıdır. Bu özelliğinin bir sonucu olarak da farklı kültürlerle sahip bütün insanları potansiyel muhatap olarak kabul etmesidir. Bu kabul, değişime kapı araladığı için doğal olarak yorumlamanın sürekliliğini de oluşturur.

Bu çalışmada değişimin çok boyutlu ve kuşatıcı bir şekilde yaşandığı Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, dönemin önde gelen âlimlerinden Ahmed Naîm ve Kâmil Miras tarafından tercüme ve şerh edilen “*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi*” adlı eserde, bilimsel/astronomik gelişmelerin kûsûf ve husûf ile ilgili hadislerin yorumlanmasında nasıl kullanıldığı izlenmeye çalışılmıştır.

Konumuzun bağlamını oluşturan kûsûf ve husûf rivâyetleri, Ahmed Naîm’in şerh ettiği ilk üç ciltte geçmektedir. Ahmed Naîm’in; felsefeci kimliği, diğer sosyal bilimler ve İslami ilimlere; özellikle de hadis ilimlerine hakimiyeti, yorumlarını önemli hale getirmiştir.

Ahmed Naîm’in bu özelliği hadis yorumculuğuna açık bir şekilde yansımıştır. Özellikle bilimsel/astronomik verileri kullanarak, yorumlarında pozitif ilimlerin verilerine atıfta bulunarak, döneminin sosyo-psikolojik değişimini de göz önüne alarak, mantık ve dilini etkili bir şekilde kullanmıştır. Bunu yaparken de gelenekle bağını koparmadan; karşı çıkışlarını ve cevaplarını geçmiş âlimlere atıfta bulunarak yapmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında kûsûf ve husûf esnasında yaşanan korkuyu hesap ehline reddiye olarak kullanan âlimlere karşı İmam Gazâlî’nin onlara karşı sert eleştirisini alıntı yaparak cevaplamıştır. Bununla birlikte, İmam Gazâlî’nin konu ile ilgili gelen sağlam senetli rivâyeti reddetmesini de kabul etmeyip, İmam Sübki’nin cevabı ile eleştirmiştir. Yorumlarını hem sağlam senetle gelen rivâyetleri hem de hesap ehlinin verilerini uyumlu ve bütünleştirici bir şekilde kullanarak yapmıştır.

Bu bağlamda, Gazâlî ile Ahmed Naîm’in bilimsel/astronomik verileri referans almada, ortak yönleri olduğu gibi Gazâlî, sahih senetli rivayetleri bilimsel/astronomik verilere aykırı olduğu gerekçesiyle red ederken Ahmed Naîm’in, sahih senetli rivayetleri red etmeyip, makul bir şekilde te’vil etme yoluna gitmesi ise farklı yönlerini ortaya koymaktadır.

Genel olarak klasik şerhlerde, ilgili rivayetler bilimsel/astronomik verilerin aleyhinde yorumlanmasına karşın Ahmed Naîm, geleneksel “sahih” rivayetlere bağlı kalarak bilimsel/astronomik verileri referans olarak kabul etmiştir. Bu yaklaşımıyla Ahmed Naîm, bilimsel/astronomik verileri

kullanırken, geleneksel ve modernist “red” anlayışına girmeden hem geleneksel “sahih” hem de bilimsel “sahih” verileri uzlaştırma metodunu benimsemiştir. Böylece geleneksel hadis yorumculuğu ile modern hadis yorumculuğu arasında uzlaştırıcı bir yol takip etmiştir.

Astronomik gelişmelerle artık güneş ve ay tutulmasının zamanını saniyesi saniyesine tespit edildiğini, bu yüzden de Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında gerçekleşen kûsûf ve husûf esnasında; kıyamet kopma endişesiyle oluşan korkunun gereksiz olduğunu söyleyenlere karşı, o esnada kıyametin kopmayacağı hususunda akli bir delilin olmadığını söyleyerek güncel tartışmalara cevap niteliğinde yorumlar yapmıştır.

Ahmed Naîm, gelen rivâyetlerde kapalı kalan ve çözülemeyen bazı hususların olduğunu, bunları rivâyetlere dayanarak çözenin de mümkün olmadığını, ancak hesap ehli olarak ifade ettiği astronomik verilerle çözülebileceğini söylemiştir. Bu sorunları, rivâyetlerden yola çıkarak çözenin doğru bir metod olmadığını, kalbi mutmain edecek bir çözümün ancak astronomik verilerle sağlanabileceğini ifade etmiştir.

Ahmed Naîm'in bu temennisi gerçekleşmiş olup, astronomik verilerle Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında kûsûfun üç defa gerçekleştiği saatine kadar tespit edilmiştir. Mehmet Apaydın ve Mustafa Karataş, bu astronomik veriler bağlamında rivâyetleri tekrardan değerlendirip kapalı kalan kısımları aydınlatmaya çalışmışlardır. Böylece Ahmed Naîm'in çokça istediği temennisi nispeten gerçekleştirmiştir.

Kaynaklar / References / المصادر

- Abay, Ali Rıza. “Sosyal/Toplumsal Değişme”. *Ansiklopedi.tubitak*. Erişim 15 Ocak 2023. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/sosyal_toplumsal_degisme
- Ağırman, Cemal. “Tecrîd-i Sarîh’in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Naîm’in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı Görüşleri”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 5/2 (Eylül 2005). 125-150.
- Ahatlı, Erdinç. “Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 21 (Mayıs 2013). 201-270.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap, 1998.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. ‘*Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahihi’l-Buhârî*. nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Alem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/357-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi’u’s-Şahihi*. Dimaşk: Dâru İbnu Kesîr, 2002.
- Cevâd, Ali. *Mufasssal Tarihu’l-Arab Kable’l-İslâm*. 10 Cilt. y.y.: Bağdat Üniversitesi, 1993. 6/42-43.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Çağrı, Mustafa. “Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/390-393. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Demir, Ömer – Acar, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Dizer, Muammer. “İslâm Dininin Astronomi ile İlişkisi”. *Diyanet Dergisi* 18/2 (Mart 1979). 79-107.
- Dizer, Muammer. “Astronomi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4/183-186. İstanbul: TDV Yayınları 1991.
- Fehd, Tevfik. “İlm-i Felek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/126-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gazâlî, Ebu Hamid İbn Muhammed. *Filozofların Tutarsızlığı*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Günay, Ünver – Güngör, Harun. *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Günergun, Feza. “Türkiye’de Güneş Tutulması Gözlemleri Üzerine Tarihsel Notlar”. *Dört Öge* 1/1 (Haziran 2012). 17-45.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi*. 8 Cilt. y.y.: Remzi Kitapevi, ts.
- Holt, P. M. vd. *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*. çev. Hamdi Aktaş- İrfan Pamuk. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Horkheimer, Max - Adorno, Theodor W. *Aydınlanmanın Diyalektiği*. çev. Nihat Ülner - Elif Öztarhan Karadoğan. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2010.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahihi’l-Buhârî*. thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz. 24 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 2006.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mukrim. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sadr, 1990.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredât*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra, 2010.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Karataş, Mustafa. “Astronomik Hesaplar Işığında Küsûf Hadisleri”. *Diyanet İlmi Dergi* 36/2 (Nisan 2000). 77-84.

- Kıyak, Abdülkadir. “İslâmiyet’ten Önce Türklerde Güneş ve Ay ile İlgili İnanışlar”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 2/6 (Haziran 2010). 133-143.
- Kruup, E.C. *Echoes of the Ancient Skies*. New York: Harper & Row Publishers, 1817.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. çev. Yakup Çiçek vd. 12 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1995.
- Müncid*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 17. Basım, 1987.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbî, trs.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslâm ve Bilim*. çev. İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-hâfiz Celâlüddîn es-Süyûtî ve hâşiyeti imâmi's-Sindî*. 5 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmîyye, ts.
- Oppolzer, Theodor Ritter von. *Canon der Finternisse*. Wien: Zweieundfünfzigster Band, 1887.
- Oppolzer, Theodor Ritter von. *Eclipses*. çev. Owen Gingerich. New York: Dover Publications, 1962.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Basım, 2010.
- Öztürk, Resul. “İslâm Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslâm'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (Ağustos 2007). 133-158.
- Pehlivan, Meriç. “Francis Bacon'ın Ortaya Koyduğu Hakikat Ölçüsü ve Bilgi Kaynağı Çerçevesinde Yenidünya İnsanı Sorunsalının Çözümü”. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (Kasım 2019). 10-17.
- Robinson, Leif J. *Astronomy Encyclopedia*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Tekeli, Sevim vd. *Bilimler Tarihine Giriş*. y.y.: Nobel, 6. Baskı, ts.
- Topal, Selçuk. “Güneş ve Ay Tutulmaları Nasıl Gerçekleşir?”, bilimenc.tubitak, Erişim 6 Temmuz 2023.
<https://bilimenc.tubitak.gov.tr/makale/gunes-ve-ay-tutulmalari-nasil-gerceklesir>.
- Unat, Yavuz. “Astronomi Tarihi”. *Felsefe Ansiklopedisi*. ed. Ahmet Cevizci. İstanbul: Etik Yayınları, 2003.
- Uymaz, Tuba. “16. Yüzyıl'da Osmanlılarda Astronomi Bilimi”, *Dört Öge* 3/5 (Mayıs 2014). 73-82.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Kûsûf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/576-577. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/272-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf. *Sahîh-I Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. çev. Ahmed Naîm - Kâmil Miras. 8 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.